

Роль типових обставин (за романами М. Шолохова і М. Стельмаха) // Українознавчий альманах. Випуск 9. – Київ, Мелітополь, 2012. – С. 210-213 (0,3 у.д.а.)

УДК 81.091-311.2

РОЛЬ ТИПОВИХ ОБСТАВИН (ЗА РОМАНАМИ М. ШОЛОХОВА І М. СТЕЛЬМАХА)

Адамович А.С., ст. викладач кафедри українознавства, к.філол.н.

Таврійський державний агротехнологічний університет

У статті робиться спроба порівняльного аналізу типових обставин у романах М. Шолохова і М. Стельмаха. Об'єктом дослідження виступають такі твори, як „Тихий Дон” та „Кров людська – не водиця”, „Хліб і сіль”. Дослідження дозволить більш повно розглянути диференціацію типових обставин у романах, що зумовлено прийняттям авторів певних версій подій.

Ключові слова: типові обставини, персонаж, авторська позиція.

Адамович А. Е. РОЛЬ ТИПИЧНЫХ ОСТОЯТЕЛЬСТВ (ПО РОМАНАМ М.ШОЛОХОВА И М.СТЕЛЬМАХА) / В статье делается попытка сравнительного анализа типичных обстоятельств в романах. Объектом исследования являются такие художественные произведения, как «Тихий Дон» и «Кровь людская – не водица», «Хлеб и соль». Исследование позволит более полно рассмотреть дифференциацию типичных обстоятельств в романах, что обусловлено принятием авторами определенных версий событий

Ключевые слова: типичные обстоятельства, персонаж, авторская позиция.

Adamovich A. THE TYPICAL SITUATION'S ROLE (BY THE NOVELS WRITTEN BY M.SHOLOHOV AND M.STEL'MAH) / The article gives the comparative attempt of the typical situations of the novels written by M. Sholokhov and M. Stel'mah. The object of the research includes such works as „And Quiet Flows the Don” and „The Human's Blood is Not Water”, „Bread and salt”. The research will allow to more profound comprehension of the typical situations of the novels, that is characterized by the author's position.

Key words: the typical situations, the character, the author's position.

Своєрідність сюжету і композиції романного жанру впродовж багатьох років привертала увагу літературознавців (М.Бахтін, Н.Бернадська, М.Бютор, О.Галич, В.Жирмунський, І. Річардс, О.Фрейденберг та ін.). Існує велика кількість ґрунтовних досліджень, присвячених функціонуванню окремих елементів сюжетно-композиційної структури художньої спадщини М. Шолохова і М. Стельмаха (І.Бурлакова, В.Гура, І.Семенчук, В.Соболенко, А.Хватовта ін.). Такий підхід закономірний, оскільки художні твори вказаних авторів необхідно вивчати поліаспектно: “...розглядаючи спосіб формування, організації твору як естетичного цілого, характеризуємо його жанр; художнє втілення конфлікту, взяте в аспекті виражально-зображальних засобів, вводить нас у таємницю стилю. Отже, саме в структурі художнього твору проявляються взаємозв'язки творчого методу, жанру і стилю” [2, с. 220]. М. Гуменний зазначає: “Вибір письменником зображально-виражальних засобів і використання їх залежить від об'єкту змалювання, жанрових та стильових особливостей, від ставлення автора до героя, від його позиції в зображенні дійсності та інших факторів” [2, с. 191].

У статті нашу увагу зосереджено на компаративному аналізі типових обставин складової творчого мислення митців. Актуальність дослідження визначається осмисленням функціонування типових обставин як одної з

основних категорій художнього зображення дійсності, а, отже, місцем цього аспекту у художній канві як одного з чинників відтворення ментальності. “Вдало створені сюжети сприяли більш глибокому проникненню в масштабні конфлікти епохи. У цьому випадку сюжет становить найважливішу сторону тих “типових обставин”, у яких виступають “типові характери” [1, с. 163]. Типовість же у своїй основі – це відбиття життєвої правди. І герой, як представник відповідної соціальної групи, може існувати тільки у типових обставинах, оскільки митець втілює дійсність у конкретні образи.

Отже, досліджуючи особливості відображення типових обставин у романах М. Шолохова «Тихий Дон» і М. Стельмаха «Хліб і сіль» та «Кров людська – не водиця», вбачаємо за потрібне розділити їх на групи: 1) висвітлення сімейних конфліктів крізь призму глобальних проблем того часу, 2) показ окремих мікрозібрань персонажів як засобу своєрідного втілення типового, 3) змалювання життя мирних людей під час воєнних подій.

М. Кисіль дає таке визначення типових обставин життя козаків: “Побут у “Тихому Доні” ... – першооснова плину життя, доцільності світопорядку, стійких його форм та норм, а також той рівень буття, у якому виявляється творчий дух народу, сплітається візерунок характерів і доль, соціально-побутових відносин” [4, с. 153].

Оскільки в історичний період, відтворений у «Тихому Доні» весь народ перебував у пошуках істини, то типовим було зустріти братів, кумів, батьків і дітей по різні боки у проблемних ситуаціях. Так, у суперечці з Іваном Олексійовичем (кумом Петра) Григорій Мелехов не тільки згадує минуле свого народу, а й стає виразником думок усього козацтва (хліборобів), підсвідомо прогножуючи типові ситуації, що склалися у тогочасному суспільстві: “...Земли у нас – хоть заглотись ею. Воли больше не надо, а то на улицах будут друг дружку резать. Атаманов сами выбирали, а теперь сажают... Казакам эта власть, окромя разору, ничего не дает! Мужичья власть, им она и нужна. Но нам и генералы не нужны. Что коммунисты, что генералы – одно ярмо” [9, с. 125].

Письменник зазначав: “Такою була дійсна доля більш заможної частини села. Якби я писав інакше – це було б усупереч моєму письменницькому сумлінню” [11, с. 312]. Але М. Шолохов об’єктивно осмислював різні шляхи виходу зі згаданих у епопеї обставин. Конфлікт (як і у романах М. Стельмаха) зумовлює розвиток не тільки зовнішніх ситуацій, а й внутрішніх, у розгортанні сюжетних ліній “Тихого Дону”. М. Стельмах, навпаки, від конфліктів окремих родин переходить до змалювання проблем усього тогочасного українського селянства. Образ землі в його романах виступає не тільки рушійною силою розвитку подій, він стає причиною багатьох соціальних конфліктів між людьми (наприклад, конфлікт поділу спадщини).

Впродовж розвитку сюжету обох романів М. Стельмаха можна простежити зміну світогляду всього українського народу. Селяни на початку згаданих творів не замислюються над ідейною схожістю їхніх проблем. Але М. Стельмах майстерно доводить, що конкретика історичних обставин детермінує типовий світогляд селянських родин. Такий аспект зображення дещо ускладнений через

переривання окремих сюжетних ліній і продовження їх через кульмінаційні моменти внутрішнього розвитку того чи іншого персонажа у романах (події, що відображають розвиток характеру Мар'яна Поляруша, Романа Волошина, Юрія Дзвоняря, Якова Плачинди та ін.).

Ідейно-художня функція типових обставин у романі “Тихий Дон” у висвітленні глобальних проблем обумовлена місцем окремих героїв у класовому конфлікті. Це, у свою чергу, впливає на подальший розвиток сюжетних ліній, як зовнішніх, так і внутрішніх. Розбіжність у поглядах на життя окремих особистостей, що під час розвитку оповіді епопеї “Тихий Дон” у своїх політичних та ідеологічних переконаннях відокремилися не тільки один від одного, але й від своєї специфічної кастової культури, опинившись по різні боки класового конфлікту, призводить до страшних трагедій (Петро і Григорій Мелехови, Михайло Кошевий, Митрій Коршунов та ін.).

Реципієнт може спостерігати важливу закономірність роману – відображення письменником складних і драматичних родинних взаєностосунків у трагічних сценах під час війни. В епопеї “Тихий Дон” змальовуються трагічні ситуації, які відображають руйнацію стародавніх звичаїв, духовного багатства і, як наслідок, головного для кожної людини – родини. Так, Іллівна направляє свою ненависть не на політичні та ідеологічні умови існування кожної особистості у цей складний період, а на нареченого Дуняші: “– Кто Петра убил? Не ты? / – Я. / – Ну вот! Опосля этого кто же ты есть? И ты идешь к нам... садисься, как будто... / Мишка заметно побледнел. Он ждал этого разговора. Слегка заикаясь от волнения, он сказал: / – Не с чего моим глазам зажмуряться! А ежели б Петро меня поймал, что бы он сделал? Думаешь, в маковку поцеловал бы? Он бы тоже меня убил. Не для того мы на этих буграх сходились, чтобы нянькаться один с другим! На то она и война” [10, с. 233]. Висловлюючи подібні думки, персонаж, мабуть, довго роздумував над цими жорстокими питаннями війни і миру, суперечностями епохи і родинними обов'язками і приймав важливі рішення, що зумовлювали подальший розвиток життєвих колізій. Потрібно підкреслити, що саме такі події були типовими у цей історичний період. І майже кожна людина відчувала на собі тягар непорозумінь з близькими, друзями, які інколи мали трагічну розв'язку.

Митці велику увагу приділяють роздумам, почуттям і вчинкам героїв, завдяки чому з великою переконливістю і майстерністю розкривається їх характер. Саме типові обставини, органічний взаємозв'язок індивідуального і типового допомагають персонажам змінити свої уявлення про навколишній світ. Отже, у згаданих романах М. Шолохова і М. Стельмаха однією з характерних рис змалювання типових обставин у житті людей того часу ми вважаємо показ своєрідних мікрорізбрань персонажів.

Аналізуючи художні твори М. Шолохова і М. Стельмаха, можна помітити суттєву відмінність у відображенні авторами типових ситуацій, у процесі яких вирішувалася подальша доля не однієї чи кількох людей, а всього народу. Це пояснюється конкретними творчими завданнями, що ставили перед собою письменники. У романах “Кров людська – не водиця” та “Хліб і сіль”, на

відміну від роману-епопеї М. Шолохова, важко знайти значні описи зібрань людей. Але герої потрапляють у ситуації, які можна вважати типовими для буття більшої частини нації. Наприклад, у сцені прощання з переселенцями можна простежити різні думки, які одночасно все ж таки хвилюють кожного з хліборобів. Сподівання окремих особистостей змальовуються через реакцію, хоч і не до кінця усвідомлену, на почуте багатьох людей: “– Та нічого. Ех, Іване, Іване. Земля – кругом наш мужицький вузол. Да який іще вузол: на все життя богом і людьми закручений, зав’язаний. / – Чи вузол, чи петля – та мусить чоловік лізти в неї... – твердішає голос і висока постать хлібороба. – А може, й станемо на тій холодній землі не наймитами, а господарями. Бо для чого ж тоді їхати? Чи як? / – Отак і пустіє село... Хіба не хватило б святої усім!... / ... / – Авжеж: намножилося миру, а землі не прибавляється” [7, с. 42].

У М. Шолохова, навпаки, можна спостерігати часті колективні зібрання старших козаків на чолі з отаманом, на яких розроблялися плани захисту рідної домівки від ворогів. На зборах також згадують минувщину, порівнюють її з існуючим сьогодні, констатуючи відхилення від традицій, що проявлялася у непокорі молоді козацьким звичаям (мікрозібрання старих козаків під час війни). На перший погляд, у сценах часто наявна суперечність між сюжетом, що передає трагічну дію, і багатьма епізодами оповіді, що виражають неминучий яскравий плін життя, чуттєве сприйняття вічності природи. Таке змалювання подій зумовлене філософським відображенням подвійного сприйняття світу персонажами у “Тихому Доні”.

У творах “Кров людська – не водиця”, “Хліб і сіль” М. Стельмаха не змальовуються докладно картини повстання, війни – це ніби невеликі замальовки порівняно з панорамою воєнних подій у романі М. Шолохова. Але письменник досягає такого розвитку сюжетних ліній, що відчуття “війни” постійно, хоч і приховано, присутнє у творах і визначає головні конфлікти. Так, М. Стельмах не намагається провести паралель між побутом багатіїв і хліборобів. Він ніби перериває сюжетні лінії, змальовує їх дещо відокремлено, досягаючи таким чином глибокого відображення поступового зростання ідейності у масах. Авторіві вдається індивідуалізувати кожного з негативних персонажів, у той же час змальовуючи типовість їх вчинків і мислення. Так, Фесюк не може зрозуміти, “...чого ж його поставили в одні списки з Варчуком і Созоненком, з Січкарем і Денисенком?” [8, с. 114]. Або: “Жорстокість очей Січкаря вражає й Круп’яка. “Тільки війна могла викохати отакі баньки”, – виймає з рота цигарку, щоб не любуватися поглядом свого випадкового помічника” [8, с. 195].

Звернення письменників до реальної дійсності, втіленої у відображених типових обставинах життя народу, є одним із рушійних сил розвитку подій, а також основного конфлікту. Це головним чином передбачає і виявлення специфічних рис та їх зіставлення у характерах персонажів.

Для художнього осмислення проблеми “людина під час війни” М. Шолохов використовує такі типові обставини у змалюванні існування солдатів на війні, в яких з найбільшою повнотою виявляються всі їх суттєві риси. Тому одне з центральних місць у сюжеті “Тихого Дону” займає

зображення воєнних подій і того, як вплинули вони на долю хліборобів.

Можна у порівнянні відображення поглядів козаків на суспільство простежити зміну світогляду, а звідси і поведження людей під час розвитку сюжету. Наприклад, на початку епопеї “Тихий Дон” автор змальовує сцену, яка відображає типові настрої козаків, як своєї рідної ментальної групи: “Человек махнул шляпой в его сторону: / – А ты кто? / Тот (Афонька Озеров – А. А.) презрительно цвиркнул через скважину щербатого рта и... отставил ногу: / – Я-то казак, а ты не из цыганев? / – Мы с тобою обое русские. / – Бреешь! – раздельно выговорил Афонька. / – Казаки от русских произошли... / – А я тебе говорю – казаки от казаков ведутся. / – В старину от помещиков бежали крепостные, селились на Дону, их то и прозвали казаками. / ... / – Сволочь поселилась!.. Ишь, поганка, в мужиков захотел переделат!” [9, с. 125]. Звичайно, твердження козаків дещо помилкове, але М. Шолохов правдиво відображає їхній настрій, світогляд напередодні війни.

Під впливом же історичних подій викреслюється з пам'яті кожного нелюбов до різних національностей і протиставлення їм козаків як окремої ментальної групи: “Украинец укрыть – укрыл, но предупредил: / – Я сховаю, но як будуть дуже пытать, то я, Григорич, укажу, бо мэни ж расчету нэма! Хатыну спалють, тай и на мэне наденуть шворку” [9, с. 10]. Людина, як особистість перетворюється на загнану у кут істоту, що турбується про власну безпеку, незважаючи на ближніх.

Ідейний зміст твору приводить до висновку, якою жорстокою є війна, і якою самотньою є людина в її драматичній екзистенції. Наведену думку письменника підтверджує такий приклад з роману М. Шолохова: “К Громку подкатилась волна движущихся на Вешенскую беженских подвод. Запыленные, черные от загара бабы гнали скот, по обочинам дорог ехали всадники. Скрип колес, фыркание лошадей и овец, рев коров, плач детишек, стон тифозных, которых тоже везли с собой в отступ, опрокинули нерушимое безмолвие хутора, потаенно захоронившегося в вишневих садах. Так необычен был этот многообразный и слитный гомон...” [9, с. 297]. Так відтворено життя мирних людей під час війни. Часто залишаючи свої домівки під час боїв, люди намагаються врятувати те, що можна взяти з собою, і знайти сховище від страшної реальності.

Аналогічне сприйняття дійсності мирними людьми вдало відображено у романі “Хліб і сіль” під час повстання селян: “Люди сразу ж попрямували до церкви під захист богів... / ... / Побачивши гостя (служителя церкви – А. А.), матушка сразу ж здригнулася всередині... / Через півгодини... тихо звернулася до принишклих селян: – Люди, в цей нелегкий час житейської смуги святий монастир не може захистити вас. / ... / Після монастиря медвинці з тижень прожили в тривожних нахололих лісах, зрідка по ночах заскакуючи в село... / ... / ...драгуни виїхали з Медвина, а надвечір в село почали входити і в'їжджати змучені люди. Радісно замукала худоба, поспішаючи до своїх ясел, наче в танці, закружляли собаки, навіть кури зраділи... Але найменше раділи люди, не знаючи, як вони стринуть завтрашній день” [7, с. 643–646]. Селяни знаходяться в невизначеному становищі під час повстання, намагаються

дожити до завтрашнього дня і сподіваються, що він не принесе їм нового горя.

М. Стельмах, віддаючи перевагу романтичному зображенню життя селян, природи рідного краю, героїчності народної маси, майже не зображує сцен з воєнного життя. Читач дізнається про ці події з суб'єктивних, ніби відсторонених, зауважень героїв та оповідача. Так, напередодні придушення повстання контрастно відображено мирні думки хлібороба і його збудженість історичними подіями: “– Дядьку Мар’яне, а що це ви робите? – здивувався Максим... пильно дивлячись на косу... / – Що роблю?... – Забавку на панів чи драгунів. / – Колоти їх будете? – здогадався Максим. / – Коли доведеться, то й колоти буду, нічого, дитино, не зробиш, – відповів, зібравши зморшки на чолі, й зітхнув, бо краще було б косити траву чи пашницю, аніж проливати нею хоча б і погану кров” [7, с. 641].

Концентричність сюжетів творів, а звідси багатоплановість у зображенні дійсності дозволила обом митцям створити художню цілісність зовнішніх подій і внутрішнього розвитку героїв, а також показати взаємообумовленість і взаємопроникнення загального і окремого у характерах персонажів, оскільки “...конфлікт проходить через весь твір і є внутрішнім ядром утримування цілісної єдності художньої реальності” [5, с. 555].

“Кожний народ, нація, етнос має свою духовну і побутову культуру – специфічну систему переконань і цінностей, звичаїв і норм поведінки, за допомогою яких упорядковується життєвий досвід, регулюються внутрішньо етнічні відносини. Як нормативно-ціннісний спосіб організації суспільного життя, культура у застосуванні до почуттів означає ступінь засвоєння людиною традиційних норм і правил поведінки, яка виявляється у вмінні керувати пристрастями та емоціями у сфері міжсуб’єктних відносин...” [6, с. 76]. Потрібно зауважити, що без вірного співвідношення між обставинами, у які потрапляє дійова особа, і показу їхнього своєрідного взаємозв’язку письменники не змогли б з усією повнотою відтворити ідейний зміст, що впливає з вдалого розкриття характеротворчих рис.

Типологічне зіставлення згаданих романів дало змогу проаналізувати риси подібності та відмінності у показі характерних типових обставин з огляду на історичні та соціальні умови тогочасної дійсності. Авторами у різний спосіб осмислюються домінантні проблеми сюжетів, наприклад: втілення у традиціях сім’ї Мелехових вікових неписаних законів козаків, які руйнуються під час розвитку сюжету (ідеологічні конфлікти); поступовий перехід від конфліктів окремих родин до відображення проблем всього тогочасного українського селянства (романи М. Стельмаха). Окремі мікрозібрання персонажів у цьому випадку передають зміну настроїв не поодиноких осіб, а всього колективу у певному часопросторі. Для показу жанрової специфіки характерним для М. Шолохова є реалістичне відтворення військового буття, для М. Стельмаха – більш романтичне (героїчне) розкриття роздумів про сенс війни. Проаналізований же матеріал свідчить про глибокий зв’язок художніх систем М. Шолохова і М. Стельмаха.

1. Гуменний М. Х. Поетика романного жанру Олеся Гончара: проблеми типологій: монографія / Микола Хомич Гуменний. – К. : Акцент, 2005. – 240 с.
2. Гуменний М. Х. Західний антивоєнний роман і проза О. Гончара: компаративний аспект: монографія / М. Х. Гуменний. – К. : Євшан-зілля, 2009. – 320 с.
3. Дузь Л. И. Создание характеров в диалогии М. Стельмаха “Большая родня” и “Кровь людская – не водица”: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.03 / Л. И. Дузь; [ОГУ им. И. И. Мечникова]. – Одеса, 1976. – 25 с.
4. Кисель Н. А. Эпический мир М. А. Шолохова / Н. А. Кисель // Творчество писателя в национальной культуре России: Шолоховские чтения / [гл. ред. Н. И. Глушков]. – Ростов н/Д: Ростиздат, 2000. – С. 150–161.
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [редкол.: А. Волков, О. Бойченко, І. Зварич та ін.]. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
6. Мельникова Н. И. Языческое и православное в культуре чувств шолоховских героинь / Н. И. Мельникова // Творчество писателя в национальной культуре России: Шолоховские чтения / [гл. ред. Н. И. Глушков]. – Ростов н/Д: Ростовиздат, 2000. – С. 76–86.
7. Стельмах М. П. “Хліб і сіль” / Михайло Панасович Стельмах; [передм. Є. Гуцала] // Твори: У 7 т. – . – К. : Дніпро, 1982. Т. 1. – 1982. – 656 с.
8. Стельмах М. П. “Кров людська – не водиця” / Михайло Панасович Стельмах // Твори: У 7 т. – . – К. : Дніпро, 1982. Т. 2. – 1982. – С. 5–260.
9. Шолохов М. А. Собрание сочинений: В 9 т. / Михаил Александрович Шолохов. – . – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. Т. 3 : Тихий Дон: Роман в 4-х кн. – Кн. 3 / [сост., примеч. В. Васильева]. – 2001. – 384 с.
10. Шолохов М. А. Собрание сочинений: В 9 т. / Михаил Александрович Шолохов. – . – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. Т. 4 : Тихий Дон: Роман в 4-х кн. – Кн. 4 / [сост., примеч. В. Васильева]. – 2001. – 384 с.
11. Шолохов М. А. Собрание сочинений: В 9 т. / Михаил Александрович Шолохов. – . – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. Т. 8 / [сост., примеч. В. Васильева]. – 2001. – 384 с.